

EUSKARAREN MUGEZ EGIN LEHEN MAPAK (1806-1807)

B. OYHARÇABAL

1807.ean de Champigny frantses Inperioko Barneko Ministroak gutunez manatu zuen, prefetek departamenduetako jendeez eta aktibitate industriazkoetz nola laborantzazkoetz xehetasun zehatzak bil zituzaten. Gutun horren bidez, jadanik aitzineko urtean bidean emana izan zen ikerketa handi bat bultzatu nahi zuen ministroak.

Lan horren kudeatzailea Charles Coquebert de Montbret Baroia (1755-1831) zen. 1805.etik aitzina, zazpi urtez, Barneko Ministerioko Estatistikagintzaren Bulegoko buru izan zen hura. Izpiritu irekia, entziklopedisten belaunaldiko semea zen oso-osorik, bai geografian, bai ekonomian edo fisikan ikasia baitzen. Orori ezin buru emanik, ordean, inkesta horren ardura jarraikia Eugène bere semeari (1785-1849) utzi zion. Honek, haatik, hizkuntza gaietan zuen oroz gainetik go-goa, eta hari zor dizkiogu, datu bilketa lan horren kariaz eginak, hizkuntz geografiaz eginikako lehenbiziko inkesta-lanak, bai eta handik urte andana bat iragan ondoan, gai horretaz egin lehenbiziko idazlana (1831) ere: *Essai d'un travail sur la géographie de la langue française*, ikus Simoni-Aurembou (1989).

Coquebert de Montbret-tarrak Estatistikagintzaren Bulegoan egon ziren arte horretan (1805-1812) egina izan da, alabaina, Inperioak peko jarri zituen herrialde guztietan (Frantziakoek lekora, Espainiakoetan, egungo Italia eta Belgikakoetan, Herri-Behereetan, eta germaniar aurkientzia zenbaitetan ere), inkesta linguistikoko zabal bat, tokiko prefetei, enbaxadorei, eta jakintsun zenbaiti ere¹, non zer hizkuntzaz mintzatzen zen galdatzeko. Mapetan muga horien markatzeko eta ondo-

---

¹ Euskarari dagokionez, prefetaren ihardespenez kanpo, Dechagaray Baionako auzapezaren eskutik bildu zituen Coquebert de Montbret-ek lekukotasun guziak (1811 ean bidaliak). Bertzalde, Wilhem von Humboldt-i ere idatzi zion Parisen Prusiako Erregeren enbaxadore izan zelarik hura, euskarazko testuen hitzez-hitzeko itzulpen batekin eskatzeko; gutunaren zirri-marra gelditu da artxiboetan, cf. Oyharçabal, 1992b.

tik mintzaira horietaz ahal bezainbat xehetasun ematea ere eskatua zen, Haur Prodigoarean parabola Luken ebanjeliotik tokiko mintzamoldera itzularazirik bereziki.

Lan horren helburua eta ingurumen zientifikoaren ezagutzeko, badugu Eugène Coquebert de Montbret-ek, 1812.ean Laborantzako Sailean izendatua izan zelarik, ministroari egin txostenaren kopia bat (BN. NAF 20080). Coquebert de Montbret-ek lan hori aitzina segi ahal zezan ministroaren baimena beharrezkoa baitzen, txostenean inkesta hori zer gisaz lehenago, Barneko Ministroaren gerizapean, bidean emana izan zen ongi adierazi zuen:²

«Rapport au Ministre sur les recherches entreprises au Ministère de l'Intérieur, relativement aux divers langages et dialectes usités dans l'étendue de l'Empire.

Monseigneur.

Des hommes intruits sentant l'utilité dont la connaissance des langues peut être pour l'histoire des peuples qui les parlent témoignaient depuis longtemps le désir qu'il fut entrepris en France sur cet objet intéressant des recherches analogues à celles auxquelles on s'est livré avec succès dans différens pays étrangers.

M. de Champigny alors, Ministre de l'Intérieur jugea donc convenable d'ouvrir à ce sujet en 18(0)7 une correspondance avec MM les Préfets; on commença d'abord par ceux de ces fonctionnaires que leur genre d'instruction et leurs occupations antérieures faisaient présumer être le plus en Etat de donner des notions précises et authentiques.

Ensuite on écrivit successivement à leurs collègues à mesure que ces derniers ayant notablement avancé les différentes parties de leurs travaux statistiques relatives à la population, à l'agriculture et à l'industrie, pouvaient sans inconvénient donner quelques uns de leurs momens à un article de Recherche que les grands intérêts de l'administration n'ont jamais permis d'envisager autrement que comme un objet secondaire qu'on a même cherché à restreindre le plus possible.

Cette correspondance continuée pendant cinq ans avec Ménagement, mais avec suite eta persévérance a déjà produit une masse considérable de matériaux précieux qui bien que encore incomplets ont fait connaître plusieurs résultats neufs et donné occasion de remarquer des rectifications essentielles à faire dans les ouvrages historiques et philologiques imprimés jusqu'à ce moment.»

Ikus daiteke txostenaren haste horretan, administrazioarentzat bigarren mailan bezala zegoen hizkuntzen gaia zer gisatan sartu zen inkestan, Coquebert de Montbret-ek berak, aitaren babesaz baliatuz, bultzaturik, iduriz. Txostenak ondotik lanaren lehen helburuak finkatzen ditu:

---

² Txosteneko pasarte adierazgarrienak Brunot-ek (1927) ere argitara eman zituen.

«Pour pouvoir donner à votre excellence une idée de ce qui a été fait à cet égard on entrera d'abord dans le détail sur la manière dont le travail dont il s'agit a été conçu et on s'attachera ensuite à lui présenter la classification la plus exacte qu'il soit encore possible d'établir des divers langages parlés dans l'étendue de l'Empire.

On a pensé que le premier pas à faire devait consister à déterminer avec précision les limites et l'Étendue de Pays dans laquelle se parle chacun des idiomes principaux que l'on peut considérer comme des **Langues Mères**.

2° à tâcher pareillement de reconnaître les principaux points qui circonscrivent à peu près le territoire qu'occupe chaque dialecte secondaire de ces divers langages principaux.»

Hizkuntza nagusiei zegozkien mugak lehenik, eta gero bakoitzaren barneko aldakienak, nola geografikoki finka, horra lanaren lehenbiziko helburuak, beraz.

Erran gabe doa, bi lan horien obratzeko zailtasun desberdinak zirela. 1812.e-an lehena bukatutzat ematen zuen, kasik, Coquebert de Montbret-ek, eta bigarrena, berriz, oraino landu beharrekoa:

«Le premier de ces deux articles était facile à exécuter et l'on s'est mis en état au moyen des notions recueillies à cet égard par MM les préfets de porter sur une grande carte de l'Empire les lignes délimitatives qui séparent la langue française de chacun des autres langages différens parlés dans l'Empire tels que l'allemand, le flamand, le Bas-Breton, le Basque... Ce travail entièrement neuf et qu'aucun des auteurs qui ont approfondi ces matières n'a présenté avec précision est encore susceptible de plusieurs rectifications et additions essentielles, on est parvenu pareillement en faisant, conformément à cette division de dépouillement des États de population par Communes existans au Ministère à déterminer le nombre très approximatif des individus qui parlent chaque langue. (...)

Gaineko lerro horietan aipatua den Inperioko hizkuntza-mapa ez da egundaino publikatua izan, nik dakidala bederen, eta ez dut aurkitu ahal izan Biblioteka Nazionaleko inkestako esku-izkribuetan (bai ordea, mapa tikiagokoak, hala nola euskarari dagozkionak). Bertzalde, ohargarri da, zenbaketa ere aipu dutela lerro horiek, eta hain zuzen, garai hartan, Frantziaren aldetikako Euskal Herrian 108.000 euskaldun bazirela kondatu zuen Coquebert de Montbret-ek; ikus Oyharçabal, 1992a.

«Quant à l'indication exacte du district où est usité chaque dialecte secondaire, elle présentait de bien plus grandes difficultés, parce que les dialectes ou patois se fondent pour la plupart les uns dans les autres sur leurs confins et que par conséquent il est assez difficile de reconnaître le point précis où s'arrête chacun d'eux, surtout pour les autorités locales qui n'ont pas le plus souvent le moyen de faire les rapprochements nécessaires. Il n'est pas surprenant que les notions déjà obtenues présentent encore des incertitudes qu'on ne parviendra pas à lever que par un examen comparatif très soigneux des documents envoyés, travail de

longue haleine qui demande du temps, de la patience et un goût particulier pour ce genre d'études (...)

Txostenak ongi agerian ematen du dialektoen arazoaren nekea, muga kon-tuek orduan ezin askatuzko korapiloak moldatzen baitituzte. Ez da dudarik oso proiektu zabala gogoan zuela Coquebert de Montbret-ek, eta hizkuntz geografia eta hizkuntz sailkapena oinarri bat baizik ez zela, lan sakonago bati lotzeko ondotik, diakronian sartuz bereziki:

«Si le travail peut être continué, on donnera un aperçu plus exact des limites de chaque dialecte, on étudiera son origine, (...) les variations qu'il a éprouvées de mémoire d'homme.»

Hizkuntz geografiaren bidez, jakintza mailako aitzinamendu berriak igurika zitezkeelako esperantza ere modu berean erakusten du txosten egileak:

«Le travail servira la Grammaire générale, l'histoire étymologique des lan-gues, l'histoire des migrations des peuples, la géographie ancienne et du Moyen-Age³.»

Euskararen mugak mapetan

Zernahi emaitza ekarri zuen lan horrek, geroztik partez bakarrik eta ez beti arta aski harturik, argitara eman izan badira ere. Gaur egun orduko dokumentu batzu Pariseko Biblioteka Nazionalean aurkitzen dira, bertze franko, bai eta lehenbizikoen kopia asko ere, Rouen-eko Hiri Bibliotekan ere kausi daitezkeelarik, zeren biblioteka horrek bildu baitzituen, hura hil ondoan, Eugène Coquebert de Montbret-en liburutegia eta artxiboak.

Hemen inkesta horren karietara euskararen mugak nola marraztu ziren iku-siko dugu, beraz. Ez baitezpada dokumentu horiek lehenagotik genekienari asko gehiago dakarkiotelakotz, baina haiek izan direlaketz euskararen mugen mapetan finkatzeko eginak izan diren lehenbiziko entseiuak: 1806.ekoa Frantziaren aldeti-kako maparentzat eta 1807.ekoa Espainiaren aldetikakoarentzat.

Orain artino, euskalarien artean gehienik aipatuak izan diren gisa horretako mapak ⁴ L.L. Bonaparte eta P.Broca-renak izan dira, biak 1863-1868.eko urteetan egin inkesten arabera moldatuak, eta biak piska bat berantago argitara emanak:

---

³ Errana dugun bezala, txostenaren helburua Eugène Coquebert de Montbret-ek Laboran-tzako Ministerioan ere inkesta lan horren segitzeko baimenaren erdiestea zen. Ez du iduri, orde-an, Ministroak bere baia eman zion. Hala ere bere baitarik hizkuntz ikerketa lanak aitzina eraman zituen Coquebert-ek.

⁴ Bonaparteren mapak bertzerik ere bazuen euskalkien mugak ere ematen baitzituen. Broca-renak, ordean, ez: honek euskararen eremua xoilki ezagutu nahi zuen, antropologo gisa hori baitzitziaion bere lanarentzat. Bertzalde, haren ustez hiltzera zihoan mintzaira horren mugen finkatzea eginbide zientifikoa zen: «Dans quelques siècles, ce ne sera plus qu'une langue morte, connue seulement de quelques savants, qui auraient le droit de se plaindre de nous, si nous ne leur faisons pas connaître l'état actuel des choses (Broca 1874/5)».

1869.ean Bonaparteren famatu hura, 1874-5.ean bertzea⁵. Badira bertzalde inkesta zuzenik gabe, baina iragan garaietako lekukotasunak baliaturik, marrazturikako bertze mapa batzu, hala nola Irigaray-rena (1935) Nafarroako euskararen mugez, eta halaber Caro Barojarena (1945) ere.

Hemen argitarazten ditugun hemeretzigarren mendearen hastapeneko horiek, aitzitik, aipamenik ez dute izan euskal estudioetan, nahiz bietarik bat bederen, 1806.ekoa, Brunot-ek bere *Histoire de la langue française des origines à nos jours*, 9. tomoan (1927), laburzki baina zehazki ikertu zuen⁶. Bigarren mapa, Madrilgo frantses enbaxadoreak 1807.ean igorria, ez dut uste inon aipatua izan den, Brunot-ek bere oharretan horrelako mapa, berak aztertu zuenaren ondoan bazela erran bazuen ere.

Castellane prefetaren 1806.eko mapa (Iparralde).

Mapa bera, Dumez-en Atlas nazionaleko *Basses-Pyrénées* deitu departamendukoa da, eta prefetak beltzez euskararen muga marraztu du gainetik; (harentzat biarnesa edo kaskoina frantses mintzairaren aldakiak ziren); ikus 1. mapa. Maparekin batean gutun bat ere igorri zuen, hemen berean argitara ematen duguna (BN. NAF 5913):

---

⁵ Eta ez 1868.ean, zenbaitetan hola errana izan bada ere (Caro Baroja, 1945). Brocack 1864.ean aurkeztu zuen *Société d'anthropologie* delakoan bere lehen mapa (ipar aldea xoilki erakusten zuena). Elisée Reclus eta Honoré Brocaren laguntzari esker moldatu ahal izan zuen, baina ez zuen argitara eman. Halere Biarnesaren eta euskararen arteko mugako herri nagusien izenak eman zituen *Bulletin de la Société d'anthropologie* delakoan (1864, 5.t., 819-823 orr.). 1867. ean Donibane Lohizunen egon zen, eta Argelliès jaun medikuak apezpikutegiak euskarazko predikuak egiten ziren parropien zerrenda eman zion. Urketa - Bidaxune aurkientzako datuen biltzeko Camino, Beskoitzeko auzapezaren laguntza izan zuen. Hari esker Bastidako gaskoin puntaz biziki mapa zehatza egin ahal izan zuen Brocack (ik. 1874/5eko mapa berezia). Hegoaldeko partearentzat ere jende desberdinen eskukaldia izan zuen: Carrion jaunak egin zion Nafarroan lan handiena, eta Velasco Madrilgo irakasleak (Zarautzen etxe bat zuen honek) mapa batean ezarri zion zein herri-tan euskara bakarrik erabiltzen zen, eta zeinetan gaztelera ere bazekien jendeak. 1868.ean mapa berria aurkeztu zuen beti Zientzia Elkarte beraren aitzinean. Orduan jakin zuen Brocack, d'Abbadie-renganik, Bonapartek ere mapa bat egiten ari zuela. Iduriz bi jakintsunek ez zuten elkarren lanen berririk izan 1868.a arte bederen.

⁶ Brunot-ek mugako herrien zerrenda kopia zuen Coquebert de Montbret-en esku-izkribuetarik, eta muga bera ere marraztu bi mapatan. Dokumentu horiek eranskin gisa ematen ditugu idazlan honen ondotik; ikus zerrenda hori ateratzen den jatorrizko dokumentua in Oyharçabal (1992b).

Secrétariat du Bureau de la statistique

Pau, le 22 Juillet 1806

Envoi de la carte du Dept. qui indique
les communes où la langue Basque est
en usage

Le Général de Brigade,
Préfet des Basses-Pyrénées,

A Son Excellence le Ministre de l'Intérieur

Monseigneur

J'ai reçu la lettre que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'écrire le 7 de ce mois pour me charger de lui faire connaître la ligne qui sépare la langue basque de la langue française. Je me suis empressé de faire tracer sur la carte ci-jointe cette séparation par une ligne brune qui commence à Handaye, et se termine au Mont Arla sur la frontière d'Espagne. Votre Excellence remarquera que la commune d'Esquiule qui appartenait au Béarn et fait aujourd'hui partie de l'arrondissement d'Oloron, a été portée en dedans de la ligne. On y parle en effet la langue basque, et le béarnais n'y est presque pas en usage. On ne pourrait guère indiquer les motifs de cette singularité et il n'est pas plus possible d'expliquer pourquoi pour les communes de Montory, Rivarette et Gestas qui dépendent de l'arrondissement de Mauléon et fesaient autrefois partie de la Soule, on parle indistinctement l'idiome Béarnais et la langue basque. Mais on pense généralement que c'est parce que Labastide de Clairence a été formée par une colonne venue de la Bigorre que le gascon est la langue dominante et que le basque n'y est sçu que d'un petit nombre d'habitants, quoique cette commune soit fort avancée dans le pays.

Je n'ai pas besoin de faire remarquer à votre Excellence que l'extrême voisinage ou de rapports d'intérêt font, que dans beaucoup de communes de la langue française une grande partie d'habitans savent le basque. C'est là un effet naturel des relations qu'ont entr'eux ces peuples voisins et qu'on apperçoit dans toutes les frontières.

Daignez agréer, monseigneur la nouvelle de mon Respect.

Izenpedura: Castellane.

Gauza ezaguna da ipar aldean euskararen muga oso guti mugitu dela zenbait mendez. Nehor ez da harrituko, beraz, 1806.eko mapako muga horiek arras bat egiten badute mende erdi bat berantago Brocak eta Bonapartek emanen zituzte-

nekin: Miarritze, Angelu, Baiona muga horietarik kanpo dira, bai eta Ahurti eta Bastida ere, hala nola Gixune eta Bidaxune. Deus ez berri denik horretan ⁷.

Merezi du halere, azpimarra ditzagun gutun horren ondorio batzu:

— Montorin, Jestazen eta Erribareitan, bai euskara eta bai biarnesa berdintsu erabiltzen zirela duela bi mende abantzu;

— Eskiulan, lurrez Zuberokoa ez izanagatik, euskaraz egiten zela, eta biarnesa kasik batere ez zela erabiltzen;

— euskal eremuaren ondoko herri askotan, jende anitzek ardura, euskara endelegatzen zuela.

Madrilgo Enbaxadorearen 1807.eko mapa (Hegoaldean).

Bigarren mapa Madrilen enbaxadore zen François de Beauharnais-k igorri zuen 1807.eko abenduaren 31n; (ikus 2. mapa). Lehen erran bezala, hizkuntz inkesta Napoleonek Enperadoreak menderatu zituen herri eta erresuma guztietara hedatu baitzen, Frantziako bereko ez ziren erresumetan, enbaxadoreci eskatu zitzaizkien informazioak.

Horra Madrildik enbaxadoreak igorri zuen gutunaren testua, eskuzko kopia batetarik jaso (BN. NAF 5912):

Madrid 31 Décembre 1807

Monseigneur

J'ai l'honneur de transmettre à V.S. cinq traductions de la parabole de l'Enfant prodigue avec les renseignements que j'ai pu me procurer pour répondre à la dépêche de V.S. du 24 novembre D.

La 1re des traductions en Espagnol

La 2e en Basque

La 3e en Catalan

La 4e en Valencien

La 5e en Majorquin

La traduction espagnole est la seule qu'il m'ait été possible de faire copier d'un livre imprimé les quatre autres ont été faites et traduites par des personnes versées dans ces differens idiomes. La version Basque présente cet idiome de la manière

---

⁷ Angelu eta Miarritzeko hizkuntz egoeraren berri badugu aurreko mendean. Etcheberri Sarakoaren lekukotasunari esker: «Herritik urrun joan gabe exenpluak baitugu Angelun eta Mearritzen; bi bas-herri bere ethorkiz eskualdunak direlarik guztiarekin ere baderrakegu ja eztirela: zeren hango jendeak eskuararik ez baitakite, eta hori nondik heldu da? baizik hitzkuntza arrotzetako jendekin duten hautazino egun orozkotik?» (*Idazlan hautatuak* bildumatik, 109. orr.) Ohart halere, Hiriburu euskal eremutik kanpo uzten duela Castellane-k, Bonapartek ez bezala. Duvoisin-ek Hiriburun euskara nagusi zela bazioen ere (cf. Zuazo 1991), Brocak eta F. Michelek ere (honek *Le Pays Basque* deitu liburuan (1857, 2. orr.)), garai bertsuan, erdal eremuan uzten zuten.

dont on le parle (à une très petite différence près) dans les provinces espagnoles qui avoisinent le D^e des basses pyrennées. Et si par le lapse du temps dans la Biscaye, l'Alava ou dans l'intérieur de la Navarre, il fust glissé quelques altérations, c'est plutôt dans les règles de la prononciation que dans le fond de la langue.

Il en est de même relativement aux dialectes dont il est parlé ci-dessus. On remarque des nuances d'un village à un autre: mais elles sont si légères qu'un catalan de Colliourre ne se trouve jamais embarrassé pour communiquer avec un habitant de Barcelonne ou de Tortosa on pourrait en dire autant d'un valencien de la capitale à l'égard de l'habitant d'Alicante ou de Benicarlo.

Quand à l'origine de ces dialectes: elle a été le sujet des discussions de plusieurs littérateurs distingués: l'académie de Barcelonne est d'avis que le Catalan (source d'où dérivent le Valencien et le Majorquin) est un composé de latin et d'un jargon usité parmi les barbares qui inondèrent dans le cinquième siècle les provinces méridionales de l'Europe.

Cette diversité d'opinions sur une matière aussi importante parmi les hommes qui par état ont étudié les moeurs, les usages et la langue de leur pays jette une grande confusion sur les causes des différences ou des rapports que ces idiomes ont entr'eux et me constituent dans l'impossibilité de donner à V.S. des renseignements plus positifs mais à l'égard de ceux qu'elle désire sur la langue de la partie septentrionale de l'Aragon. (Errakuntza zerbait badateke: kopiak parrafo bat markatzen du hemen, baina iduri luke aurreko esaldian pondu bat behar zela positifs hitzaren ondotik, eta han behar zela parafoa markatu, ondotik heldu dena, esaldi berean lotua baita azpian segitzen duenarekin).

«Je n'hésite d'assurer à V.S. que la Castellane est presque la seule qu'on y parle. Et s'il y a quelques exceptions à cette règle générale, ce sont uniquement pour les parties qui touchent à la France, au Roy(aum)e de Valence, à la Catalogne où les habitants ont communiqué leur idiome aux peuples limitrophes et ont portée quelqu'altération dans la pureté de la langue castillane.»

Je prie V.S. ...

Signé Francois de Beauharnais

Gutunak xehetasun guti ekartzen du, oro har, Espainiako Erresumako hizkuntz egoeraz, adibidez, galiziera ez da aipatua ere.

Euskara denaz bezainbatean, mugaren bi aldeetako euskalkien arteko diferentziak ahozkeran bereziki agertzen direla erraten da. Egia baldin bada hizkuntzaren funtsa euskal herrialde guztietan berdintsu dela, halere, zerbait gehiago gainera zitekeen euskararen begitarte desberdinez. Baina, itxura guzien arabera, enbaxadoreak, edo haren zerbitzukoek, ez zuten indar handiegi egin gai horretaz informazio biltzeko.

Are gehiago dena, ez da batere segura, tokiko jendeari berari eskatu zizkiote-la informazio horiek (euskararen ezaugarrien agerian ematekoak). Alabaina, Parisetik eskatua zen ebanjeliotikako itzulpena liburu batetarik ezin hartuz, norbaiti egin arazi behar izan baitzitzaion -halaxe dio gutunak-, itzultzailea mugaz bertze aldekoa zatekeela pentsa daiteke. Itzulpeneko euskarak hala salatzen du behinik behin.

San Luken araberako haur prodigoaren parabolaren euskararapena Biblioteka Nazionalean atxekia izan baita (NAF 5912, 351-352), lapurtar batek egina izan dela ikus daiteke. Hona nola emana den ⁸:

«Guizon batec cituen bi seme, zeinetaric gastenac erran cion bere aitari: aita, eman diezadazu ontasunetic heldu zaitan zatia, eta aitac partitu cioten bie i ontasuna. Handic cembait egunen buruan, bilduric zuen gucia seme gastenac, gaun (sic; errakuntza da, goan behar baitzukeen, geroxeago dioen bezala) cen hainitz urrun herri batera, eta han bere izate gucia ez deusera ekharri zuen, eramanic bici arlotatu bat, Baiñan guzia akhabatu zuenean, sorthu cen herri hartan gosete handi bat, eta seme hura hasi cen escasiaren pairatcen. Orduan goan cen, eta hurbildu cen herri hartaco guizon baten gana, ceiñac egorri baizuen bere baster echera cerri gordatcera. Han nahi zuen urdec yaten citusten pusquez sabela bethe, eta niorc ez cioen ematen. Ordean bere baitan sarturic erran zuen: cembat languillec ene aitaren echean ez dute sobera ogui, eta ni hemen nago goseac hilla! Alchaturen naiz eta goanen natzayo aitari, erraten diodalaric, aita, hobendun naiz Ceruaren aldera eta zure aiticnean: ez dut merci zure seme deithua izatea: eguin nazazu zure languilletaric bat bezala. Eta alchatu onduan, goan cen aita gana. Eta oraino urrun celaric, icusi zuen aitac, eta urricalmenduz bethe cen: eta lasterca haren gana goanic, hedatu ciotzan besuac lephora, eta besarcatu zuen. Orduan semeac erran cioen: aita, bekhatu eguin dut Ceruaren contra eta zure aiticnean: ez dut merci zure semea deithua izatea. bainan aitac erran cioten bere muthillei: ekhar azue berehala arroparic ederrena, eta besti zazue, eta emozue escuan errestuna (sic), eta oinetacoac zangotan: eta ekhar ezazue chahal guicen bat, eta hil zazue, eta yan zagun eta igun bazcari handi bat; ceren ene seme hau hil cen, eta pistu da: galdu cen eta atceman da. Hasi ciren orduan guciac bazcari handiaren eguiten. Eta seme zaharrena ontasunetan cen, eta ethorri cenean eta hurbildu cenean echera, aditu cituen sinfonia eta cantac, eta deithuric muthilletaric bat, galdeguin cion cer cen. Hunec erran cioen: zure anaya ethorri da, eta zure aitac hil arazi du chahal guicen bat, ceren osoric atceman duen bere semea. Zaharrena orduan damustatu cen, eta ez zuen sarthu nahi; bainan aita ethorric hasi cen othoisten. Eta harc aitari ihardetsi cioen, erraten cioelaric: haren bertce urthe badu cerbitzatzzen zaitudala behinere zure manuric hautsi gabe, eta egundaino ez dautazu

⁸ *t* letraren aitzineko *z* eta *s* letrak ez dira bereizten esku-izkribuko ortografian, baina bertzeetan bai. Gure transkripzioa esku-izkribuari jarraitzen zaio.

eman ahuntz ume bat, bozcariozqui ene adisquidequin yateco: bizquitartean zure seme emazte galduequin bere ondasuna yan duen hau ethorri denean, hil arazi duzu harentzat chachal guicen bat. Orduan aitac erran cioen: ene semea, zu bethi nerequin egon zare, eta ene izate guciac zureac dire; baina behar guinduen bazcari handi bat eguin, eta bozcariatu, ceren zure anaya hau hil cen, eta pistu da: galdu cen eta atceman da.»

Dударик ez da lapurterazko testua dugula hor, ez baitakigu zer gisaz bildu zuen Madrilgo enbaxadoreak testu hori: Madrilen berean frantses soldadoekin zegoen lapurtar zenbaiti ote zioten galdatu? Ala, Euskal Herritik hala-hala igorri ziotena?

Bertzalde euskarak Espainiako Erresuman zuen hedaduraz ere berri guti ekartzen du gutunak, nahiz euskararen mugen mapa ere igorria izan zen harekin batean. Mapa hori argitaratzen dugu hemen (BN. NAF 5913, 16. orr).

Mapa horren ondoan hobeki zehazten dira muga horiek, testu labur hau irakur baitaiteke han: *Les endroits où la Langue Basque confine avec l'Espagnole sont tracés par la ligne* (marra gorria agertzen da); *descendez de Salcedo, Orduna qui se trouvent en Biscaye; de Estivagua, la Puebla et Salvatierra qui sont la Province d'Alava; de Larraon, Sorawven (sic), Aoiz Iriberry et o Chagavia en Navarre, tout le Guipuzcoa parle Basque.*

Badakigu, mapa Ranchoup izena zuen Santanderreko frantses kontsulak igorri informe baten arabera moldatua izan dela; ikus horretaz Oyharçabal (1992b). Brocarenarekin eta Bonaparterenarekin gonbaratzen badugu Arabako aldean agertzen dira alderik handienak: alabaina Arabako eremu gehiena Urduña — La Puebla (de Labarka) — Agurain hirukiaren barneko parteari darraiona, euskararen eremuan sartua da. Gehiegi zen, dudarik batere gabe, eta ez da holakorik agertzen Bonaparteren mapan, ez eta Brocarenean ere. Nafarroa Garaiko aldean, aitzitik, gauzak bertze aldera gertatzen dira. Alabaina, Larraonatik, Sorauren eta Agoitzen gaindi, Otsagi hego aldetik iraganik, Erronkarira doan marra urruntzen bada Broca eta Bonapartek eman zituztenetarik, erran daiteke oraingoan euskarari behar baino eremu tikiago ematen diola; ikus Irigaray (1935).

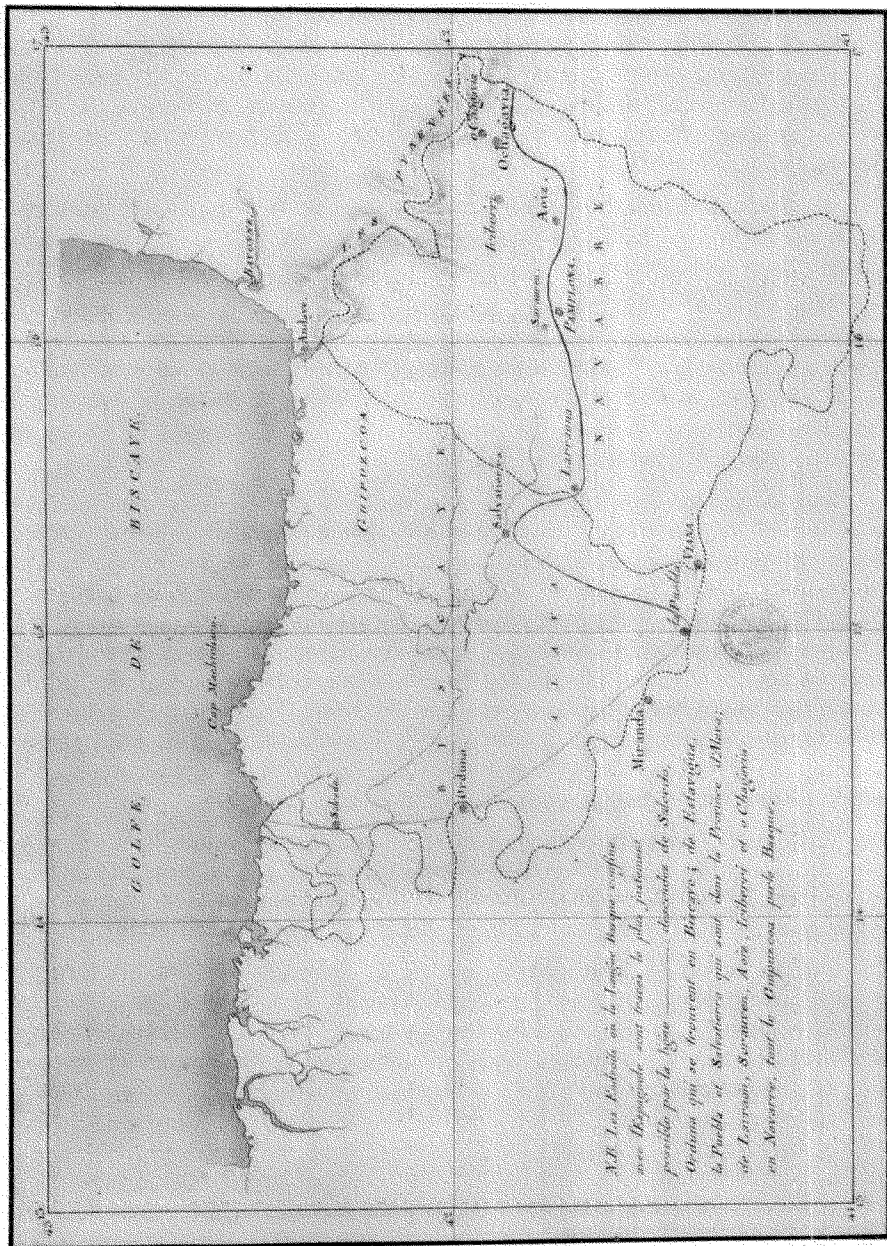
Ez du iduri beraz, Arabatik eta Nafarroa Garaitik berri zehatz-zehatzik bildu zuen enbaxadoreak, ez baita harritzeko Coquebert de Montbret, bere aldetik, berri gehiago biltzera entseiatu baitzen, lehenik Madrilgo enbaxadoretzeko ezagun baten bidez, gero W. von Humboldt-i laguntza eskatuz; cf. Oyharçabal (1992b).

Urduña euskal eremuan sartzea, menturaz, bidezkoa zen. Handik hiruetan hogeit urtera, Broca-k ere aurkientzia elebidunetan, erran nahi baitu euskararen eremuaren barnean jarriko du, nahiz Bonapartek ez duen eginen. Halaber, Irigaray-k 18. mendearen hastapenean hala zela zioen, eta Barandiaranek (1926, 465. orr.) eskaini dokumentu baten arabera Urduñako bikarialdeko herrietan, 1787.e-an, euskara erabilia zen⁹.

⁹ Aitzitik, Lope Martínez de Isasti-k (1625 / 1850), bazioen Urduñan euskararik ez zela egiten (ik. Caro Baroja, 1945, 16.orr).

Euskararen eremuko mugak Hegoaldean 1807.ean

Frantziako Enbaxadoreak Madrildik igorri mapan marra gorriak ditu euskararen mugak erakusten

Agurainen kasuan, horrelako zerbait gertatzen da. Bonapartek ez du euskal eremuan sartzen eta Broca-k ere ez; baina azken honek muga oso hurbiletik pasarazten baitu, menturaz 60 urte aitzinago euskarak oraino hor, edo hortik ez urrun, tokiño bat atxekia zuela pentsa daiteke. Barandiaranek (1926) ezagutzera eman dokumentuaren arabera ere, Aguraineko bikarialdeko «herri gehienak» euskaldunak ziren aurreko mendearen ondarrean.

La Puebla herriarentzat, irudi luke, bildu informazioak gaizki ulertu zituela Madrilgo enbaxadoreak. Alabaina mapa ikusirik, ez da dudarik harentzat La Puebla, La Puebla de Labarka dela, erran nahi baitu Arabako hego aldean azken herria, Ebro ibaiaren bazterrean. Neke da sinestea nehorik holako informaziorik eman ziola enbaxadoreari. Ordean, uste izateko da, La Puebla aipatzean, La Puebla de Arganzón gogoan zuela informazio emaileak. Egia da, Argantzungo herria bera ere aski urrun dela Brocak marraztu zuen euskararen mugatik. Hala ere, gogoan hartzeko da, Nanclares de la Oca, Zumelzu eta Subijana de Alava herri-izenak agertzen direla Gasteizko bikarialdeko herrien zerrendan, Barandiaranek (1926) argitara eman 18. mendearen ondarreko dokumentu baten arabera. Eta dokumentu berak zioen: «hablan el idioma bascongado muchos pueblos de la Vicaría de Vitoria».

Menturaz, horrela ulertu behar litzateke mapa, enbaxadorearen lankideek marra gorria behar ez zen tokitik iragan arazi balute bezala. Orduan hirukia anitzez tikiagokoa litzateke hego aldeko punta, probintziako hegi-hegian izateko orde, Argantzunen bailitzateke. Molde horretan Arabako hizkuntz egoeraren mudakuntzaz egin bertze lanekin pareka daiteke mapa; ikus oraino aipatu idazlanez kanpo, Apraiz (1976) eta orokorkiango, Arabako euskaraz eta gai horren inguruko bibliografiaz, Zuazo (1989).

Nafarroaren aldetikako mapako marrak erditik-edo pikatzen du Nafarroa Garaia. Funtsean hori da Broca-k eta Bonapartek 60 urte geroago emanen duten **barneko** muga (ukipen area kanpoan utziko duena, hots). Iduri luke, beraz, informazio emaileak hor, euskara bakarrik edo nagusiki erabilia zen mapa egin nahi izan duela.¹⁰

Iragaray-k (1935, 606-609. orr) eta Caro Barojak (1945, 12-13. orr) ongi erakutsi dute Nafarroa Garaian euskararen galtzeak zer bide segitu duen 16. mendetik 19.a arte. Diotenaz, 1587.eko muga eta 1778.ekoa elkarri oso hurbil ziren: *Comparando la línea de 1587 con la de 1778, se ve que en dos siglos el vascuence apenas si había retrocedido*, dio Caro Barojak. Eta 1778.eko muga-marra (Beauharnais-k igorri mapakoa baino 30 urte aitzinagokoa, hots) nontsutik zihoan ere

¹⁰ Jokabide hori Broca-k ere izan zuen bere mapa egiteko orduan. Nafarroan bi marra egin zituen: barnekoari zegokion partea euskara mintzaira bakarra zen eremuari zegokion (*territoire où le peuple parle exclusivement le basque*), bigarren marrak toki elebidunak gaineratzen zizkion lehenbizikoari, bi marren arteko herrialdeaz bazioen, alabaina «le peuple parle à la fois le basque et le castillan. Bonapartek ere elementu horiek kontuan hartzen zituen; ikus Zuazo (1991)».

badakigu: Orradre, Irunberri, Leatxe, Ezporogi, Aiesa, Santsoain, Tafalla, Artaxona, Zirauki, Lizarra, Amillao, eta Eulatetik. Anitzez 1807.ekoa baino hego aldeago, beraz.

Ez dut uste, duen baino balio handiagoa eman behar zaion, Beauharnais Enbaxadoreak Madrildik igorri mapari. Nola egina izan den ikusirik, horren berri dakigun neurri mugatuan, bederen, ez da dudarik funts handirik gabe ari izan zirela Beauharnais-ren lankideak —kasu horretan, Santanderreko kontsula, bereziki— euskararen mugez informazio biltzen. Ez-azolkeria horren beste froga bat, haur prodigoaren euskarazko itzulpenak ematen digu. Nork egin zuen zuzen ez dakigunarren, nekez testu horrek Hegoaldeko euskararen irudia eman zezakeen, itxura guzien arabera lapurtar batek idatzi baitzuen. Iparraldeko mapa, aitzitik, ongi eta zehazki eratu zuen prefetak. Ondikotz, muga kontu horietaz lekora, bertze gisatako xehetasunik ez zen bildu han ere. Euskalkiez, haien ezaugarriez eta haien arteko mugez, deus ez zen egin beraz, 1811.ean Dechagaray Baionako auzapezak testu batzu Coquebert-i hel arazi bazizkion ere, haien artean S. Monhoren zenbait bertsu.

BIBLIOGRAFIA

APRAIZ, O. de - (1976). *El vascuence en Vitoria y Alava en la última centuria (1850-1950)*. Consejo de Cultura de la Ecma. Diputación Foral de Alava.

BARANDIARAN, J.M. 1926. «El euskera en Alava a fines del siglo XVIII», RIEV, 17, 464-467.

BONAPARTE, L.L. 1863 / 9. *Carte des sept provinces basques montrant la délimitation actuelle de l'euscara et sa division en dialectes et variétés, par le prince Louis Lucien Bonaparte*, Londres.

BROCA, P. (1874 / 5) *Sur l'origine et la répartition de la langue basque*, Paris, Ernest Leroux, 1875; ikus, halaber, *Mémoires d'Anthropologie*, II, 1874.

BRUNOT, F. 1927. *Histoire de la langue française des origines à nos jours*, Tome IX, *La Révolution et l'Empire*, 2ème édit. A. Colin, Paris. 1967.

CARO BAROJA, J. 1945. *Materiales para una historia de la lengua vasca en su relation con la latina*, Acta salmanticensia, Filosofía y Letras, Tomo 1-3, Universidad de Salamanca.

COQUEBERT de MONTBRET, E. 1831. «Essai d'un travail sur la géographie de la langue française», in *Mélanges sur les langues, dialectes et patois* Paris, Bureau de l'*Almanach du Commerce*.

ETCHEBERRI, J. (1712) 1972. *Joanes Etxeberri Sarakoaren lan hautatuak*. X. Kintanak moldatua, Kriselu 21, Lur, Donostia.

IRIGARAY, A. 1935. «Documentos para la geografía lingüística de Navarra», RIEV, 26, 601-623.

IRIGARAY, A. (APAT-ETCHEBARNE izenaren pean) 1974. *Una geografía diacrónica del euskara en Navarra*, Ediciones y libros, Pamplona.

OYHARÇABAL, B. 1992a. «Lehenbiziko inkesta geo-linguistikoak Euskal Herrian frantses Lehen Inperioaren denboran: ipar aldean bildu dokumentuak», Euskaltzaindiak antolatu Nazioarteko Dialektologia Biltzarrean aurkeztua (1991.10.21-25, Bilbo), Aktetan argitaratzekoa.

OYHARÇABAL, B. 1992b. «Euskararen mugak Hegoaldean 1807.ean: Coquebert de Montbret-en artxiboetan gelditu dokumentuak», «Julio Urkixo» Euskal Filologi Mintegiak antolatu Euskal Linguistika eta Filologiako 1. Kongresuan aurkeztua (1991.09.2-6, Donostia), ASJUⁿ argitaratzeko.

SIMONI-AUREMBOU, M.- R. 1989. «La courverture géolinguistique de l'Empire français: l'enquête de la parabole de l'enfant prodigue», in *Etudes de dialectologie et de géolinguistique offertes à Gaston Tuaillon*, vol. 2, Ellug, Université Stendhal-Grenoble 3, 114-139. orr.

ZUAZO, K. 1989. «Arabako euskara», ASJU, 23, 3-48.

ZUAZO, K. 1991. «Euskararen egoera Bonaparte-ren garaian», *Jakin*, 66, 11-43.

Dessiné par L. W. Scherer & G. de Lamoignon

Imp. Dufrenoy Paris

P. Broccaren (1874/5) mapa

ERANSKINA. I

B. OYHACABAI

ERANSKINA. 2

F. Brunot-ek (1927, 531-533. orr.) Castellane Prefetak igorri dokumentuez baliatuz, egin zuen Basses-Pyrénées departamenduko muga-herrien zerrenda; ondotik, zerrenda horri dagozkion bi mapak ere argitaratzen ditugu.

Communes de langue française.
 Biarits (Biarritz).
 Anglet, 1
 Monerau (Monréjau?), 2
 Bayonne.
 Saint-Pierre Dirubé, 3

Ici l'Adour sert de limite.

Urt, 4
 La Bastide Clerence (Clairence).
 Guiche, 5.
 Bidache.
 Came, 6.
 Arancon (Arancou), 7.
 La Bastide de Béarn.
 Escos, 8.
 Oras (Oraas), 9
 Abitain, 10
 Athos, 11.
 Notivos, 12.
 H^{te} Vielle (Autevielle), 13.
 Bideren, 14.
 Guinarthe, 15.
 Parenties, 16.
 St Gladie, 17.
 Munein, 18.
 Arrive, 19.
 Tabaille, 20.
 Espinte, 21.
 Campagne, 22.
 Usquain, 23.
 Monfort, 24.
 Nabas, 25.
 Charre, 26.
 Lichos, 27.
 Angous, 28.
 Sus, 29.
 Gurs, 30.
 Dognen, 31
 Orognen, 32

Prechacq de Navarreins, 33.
 Préchacq de Josbaig, 34.
 Geus, 35.
 Saint-Goen, 36
 Geronce, 37
 Dous, 38.
 Orin, 39.
 Mournour, 40.
 Leguignon (Legugnon), 41.
 Saint-Pé 42.
 Féas, 43.
 Ance, 44.
 Lanne, 45.
 Aramits.
 Arrete (Arette), 46.
 Issor, 47.
 Lourdios, 48.
 Sarrance, 49.
 Notre-Dame-de-Sarrance, 50
 Osse, 51.
 Atas, 52.
 Léés, 53.
 Lescun, 54.

Communes de langue basque.

Bidart.
 Arbonne, 55.
 Arcangues, 56.
 Bassussarry, 57.
 Arrauntz, 58.
 Villefranque, 59.
 Petit Mouguerre, 60.
 Saint-Jean le vieux Mouguerre, 61.
 La Honce, 62.
 Urcuit, 63.
 Briscous, 64.
 Hanan, 65.
 Avherre, 66.
 Islurits, 67.
 Bardos, 68.

Oregue, 69.
 Arraute, 70.
 Charvillé, 71.
 Bergoney, 72.
 Viellenave, 73.
 Biscay, 74.
 Ilharre, 75.
 Arbouet, 76.
 Camou, 77.
 Osserin, 78.
 Gestas, 79.
 Arberats, 80.
 Silleque, 81.
 Domenzain (Domezain), 82.
 Etcharry, 83.
 Aroue, 84.
 Olhaybi, 85.
 Charitte Inferieure, 86.
 Anduren (Undurein), 87.
 Araste (Arrast), 88.
 Larebieu, 89.
 Larrey, 90.
 Moncavolle, 91.
 Mendibien (Mendibieu), 92.
 Lhopital, 93.
 Les Arembeaux, 94.
 Esquieulle (Esquiule), 95.
 Barcux (Barcus), 96.
 Paradis, 97.
 Roquiague, 98.
 Saint-Etienne, 99.
 Sauguis, 100.
 Trois-Ville, 101.
 Tardets.
 Restoue, 102.
 Laguinge, 103.
 Montor, 104.
 Haux, 105.
 Etchabar (Etchebar), 106.
 Larrau, 107.
 Sainte Engrace, 108.

